

מה יסייע לתלמידי האולפן להכיר את אוצר לשון המקרא?

אריה אולמן

וצר המילים המקראי תופס מקום חשוב בעברית המודרנית: 80 אחוזים מתוך 1,000 המילים הראשונות שנלמדות באולפנים מקורן במקרא! ובכל זאת, רבים המכשולים העומדים בדרכו של צבר דובר עברית – ומה גם עולה חדש – בלימוד טקסט מקראי, בעיקר בשל השתנות משמעי המילים. לצורך זה הולך ומעובד עתה מילון עברי-רוסי לשפת המקרא, המשלב גישה תרגומית וגישה הסברית.

ke

התנ"ך נכתב ברובו עברית, וזאת עובדה; אנחנו מדברים עברית – גם זו עובדה. האם משמעות הדבר היא שאנחנו מדברים באותה שפה שבה נכתב התנ"ך? הלשון העברית השתנתה ללא הכר במרוצת הדורות, ואפילו נחמיה, שנאבק לשמירת טוהר הדיבור העברי בארץ ישראל (נחמיה יג, 24–25), לא היה מבין את לשון המאמר שאתם קוראים כעת. מתוך כ־60,000 מילים שבאוצר המילים של העברית המודרנית, רק כ־8,000 הן מילים מקראיות, ולא כולן נמצאות בשימוש מתמיד. מי בינינו משתמש היום בפועל 'נבר' (נפעל משורש 'ברר') במשמעות 'נטהר'? ואילו בימי המקרא הוא היה בשימוש רחב: 'עם נבר תתנבר' (שמואל ב' כב, 27, ומקבילות – 'עם נבר תתבר' בתהלים יח, 27, 'הברו נשאי כלי ה' (ישעיהו נב, 11). המילה 'נבר' נמצאת אולי באוצר המילים הסביל של חלק מאיתנו – ואף זה אינו ודאי – אבל בין אוצר המילים הסביל ובין אוצר המילים הפעיל עובר גבול ושמו 'שימוש': המילה שבשימוש – משתמרת, ואילו זאת שאינה בשימוש – נדחקת לצידו הדרך ולשולי השפה, עד שתשתכח או תישלף מחדש.

אם זה נכון, ישאל השואל, מדוע דוברי העברית (כשפת אם או כשפה שרכשו אותה היטב) מבינים טוב למדי חלקים גדולים מן התנ"ך? הסיבה היא המקום הנכבד שתופס אוצר המילים המקראי בעברית המודרנית. בכל שפה 1,000 המילים השכיחות ביותר מספיקות להבנת 85% בערך מתוכנו של כל טקסט, ובעברית – ראה זה פלא – 800 מילים מתוך האלף הזה הן מקראיות. 60% מילים מתוך מהדורות החדשות מקורן בתנ"ך. וגם בתחום שלנו: 80% מתוך 1,000 המילים הראשונות שנלמדות באולפנים מקורן במקרא. לשון המקרא היא התשתית, אבן היסוד וראש הפינה של השפה הנלמדת.

למען האמת יש לומר, שהמשפט הראשון של הפסקה הקודמת אינו מדויק. ההבנה שלנו בנוגע לטקסט התנ"כי יחסית מאוד. אין ספור דוגמאות לכך, למשל: 'נבל שמו ונבלה עמו' – אמרה אביגיל לדוד (שמואל א כה, 25), והתלמידים שואלים: למה אימא של נבל הכרמלי

התשתית התנ"כית לעברית המודרנית

מה השתנה

אריה אולמן הוא דוקטורנט ללשון עברית באוניברסיטת בר-אילן. משמש כמרצה אורח באוניברסיטאות מוסקבה וסן-פטרבורג.

נתנה לתינוקה החמוד שם נורא כל כך – נבל, כלומר 'מנוול'? טועים אתם, נענה להם, קודם כול מפני שאינכם מבחינים בין הגיית ו' להגיית ב' רפה, ושנית מפני שמשמעות השם 'נבל' במקרא – אציל, מיוחס, כמו בערבית. משמע, אביגיל לא הסיקה מסקנות על אופי בעלה על סמך שמו, אלא שיחקה במילים, כאילו אמרה: 'לא מתאים לבעלי שמו הנשגב'.
ואם לילידי הארץ צפויות בעיות הבנה מסוג זה, לעולים חדשים – על אחת כמה וכמה! העברית שהם נתקלים בה בתחילת חייהם בישראל היא העברית של הרחוב והחנות, של הביטוח הלאומי וחשבונות חברת החשמל. הים הגדול של ספרות ישראל לדורותיה, כולל התנ"ך, נשאר מעבר לאופקם. ואלה מהם שמגיעים למקרא (כשהם כבר מזמן לא בני חמש...) נוכחים לדעת שהספר הזה נכתב בשפה אחרת (כך גם לגבי המשנה והמדרשים, אבל זה נושא למאמר אחר). למשל, מצפים אנחנו מהעולים הפותחים תנ"ך שהם יבינו נכון 'אבְנֵי אֶקֶדָח' (ישעיהו נד, 12), 'בְּקִנְהָ הָאֶחָד כְּפֹתוֹר וְפָרַח' (שמות כה, 33), 'וזאת התעודה בישראל' (רות ד, 7) – אולם באמת אין זו העברית שהם מכירים...

ננסה, אם כן, לתאר ולסווג את הקשיים העיקריים בהוראת החלקים המקראיים של הלשון העברית בתחילת לימוד השפה.

קשיים בהוראת עברית מקראית

1. לא נדבר כאן על הקשיים הדקדוקיים. אחרי הסבר קצר, כל קורא יכול לזכור מה זה 'ו'ו' ההיפוך, ועל-פי רוב לא יטעה בזה. רוב הבעיות בתחום שלנו כרוכות באוצר המילים.
2. מילים מסוימות הרחיבו את תחום שימושן בלשון ימינו ונעשו מופשטות, ויש להזהיר את התלמידים שלא לייחס להיקריות של המילים האלה במקרא משמעות שאין להן. 'משבר' במקרא הוא רק רגע הלידה: 'כי באו בנים עד משבר וכח אין לְלֶדֶה' (מלכים ב יט, 3; ישעיהו לז, 3), ו'מוקד' אינו אלא מדורה: 'היא העלה על מוקדה על המזבח כל הלילה עד הבקר, ואש המזבח תוקד בו' (ויקרא ו, 2).
3. אחרות הצרו את תחום שימושן, ועלינו לזכור שבמקרא יש להן משמעות נוספת: 'שמאל', 'ימין' וגם 'נגב', 'קדם', 'אחור' וגם 'ים' במקרא הן רוחות העולם – דרום, צפון, מזרח ומערב: 'הן קדם אהלך ואיננו ואחור ולא אבין לו, שמאל בעשתו ולא אֶחָז, יעטף ימין ולא אֶרְאֶה' (איוב כג, 8-9).
4. בעיה חמורה יותר – שינוי המשמעות החלקי. מה נעשה כאשר ישאלו אותנו התלמידים: 'ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלת, ושמתם על בניכם ועל בנתיכם ונצלתם את מצרים' (שמות ג, 22) – הרי זה מרמה! למה אבותינו במצרים לקחו משכניהם בהשאלה כלים ולא החזירו אותם? וכמה תפגום התשובה השגויה שלנו על השאלה הזאת בהקניית הכבוד למסורת ישראל בקרב העולים החדשים... אבל, למעשה, לפחות על-פי המדרש, אין כאן בעיה. 'שאל' במקרא משמעו גם 'ביקש', ואבותינו ביקשו את הכלים האלה מהמצריים במתנה – וקיבלו אותם. עוד דוגמה: 'כי הנה הסתיו עבר הגשם חלף הלך לו, הניצנים נראו בארץ עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו' (שיר השירים ב, 11-12). תמונת טבע מוזרה: הסתיו עבר – ומיד עת הזמיר הגיע! והיכן החורף? כאן נצטרך להסביר לתלמידים שאין במקרא ארבע עונות של שנה, אלא רק

- שתיים – קיץ וחורף (שהוא סתיו): 'אתה הצבת כל גבולות ארץ, קיץ וחורף אתה יצרתם' (תהלים עד, 17). עוד נוכל להוסיף, שכך הוא המצב גם בתקופת המשנה והתלמוד – גם חז"ל הבחינו רק בשתי עונות: 'אלו אנטונינוס ורבי, שלא פסק משולחנם לא צנון ולא חזרת ולא קשואין, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים' (תלמוד בבלי, ברכות נז:ב).
5. מילים מסוימות שינו את משמעותן לא מתוך תהליכים פנים-לשוניים, אלא בעקבות השתנות המציאות. 'רחוב' במקרא הוא מקום רחב, כפי שעולה ממשמעות השורש, שבו התנהלו חיי העיר, מיקח וממכר, אסיפות ומשפט, ואילו 'שוק' הוא מעבר, סמטה. יש סכנה, אם כן, שתלמידנו יבינו את הפסוק 'אקומה נא ואסובבה בעיר בשווקים וברחובות, אבקשה את שאהבה נפשי, בקשתיו ולא מצאתיו' (שיר השירים ג, 2) בהיפוך משמעותיות...
6. עניין מסובך אחר – אסוציאציות. מילים מסוימות במקרא מסמנות בעברית המדוברת מהויות אחרות רק בגלל דמיון למילים אחרות, עבריות ולועזיות. מהו 'פרא אדם' – אדם פרוע? לא, אדם שדומה לפרא – ערוך, חמור בר. מהו 'תוכן' אם לא 'מה שבתוך'? אבל במקרא משמעו מספר, כמות – ומכאן 'מתכונת': 'ותכן לבנים תתנו' (שמות ה, 18) – איזה תוכן יש ללבנים? ובכן, לא המשמעות העמוקה של הלבנים הייתה חשובה לבני ישראל במצרים, אלא הכמות הגדולה שנדרשו לספק...
7. השתנות הקונוטציות של המילים – הרגשות שקשורים בהן, אולי בגלל שינוי המנטליות ו'פילוסופיית החיים' של הדוברים. ילד 'שובב' היום הוא ילד חביב, הפורע במקצת את הסדרים, אבל כשירמיהו אומר 'מדוע שובבה העם הזה ירושלם משֶׁבָּה נצחת, החזיקו בתרמית מאנו לשוב' (ח, 5), או 'שובו בנים שובבים, אֲרָפָה משובתיכם' (ג, 22), הוא מוקיע את ישראל בחריפות, ולדידו אין בעם הזה שום חביבות ונחמדות.

אפיוני המילון העברי-רוסי המקראי החדש

בעמודים הבאים נסקור את הבעיות המיוחדות שיש לעולים חדשים דוברי רוסית בקניית השליטה על כל הרבדים והמשלבים של השפה, אבל כבר עכשיו אפשר לראות שאין די בהסברים הניתנים במהלך שיעורי אולפן רגילים, ודרושים אמצעי עזר נוספים. אף אחד מהמילונים הדו-לשוניים (עברית-רוסית) הקיימים לא נותן את סיווג המשמעותות לפי רובדי הלשון, והמילון המקראי הרוסי היחיד של שטיינברג נכתב לפני מאה שנה ואיבד את חשיבותו המדעית. לא פלא שהתלמידים מבינים – אם בכלל הם נתקלים במילים כאלה – 'חשמנים' (תהלים סח, 32) כ־cardinals, 'תרבות' (במדבר לב, 14) כ־culture, 'דת' (אסתר ג, 15) כ־religion ו'מסכה' (שמות לב, 8) כ־mask. לציבור הלומד – בין אקדמאי, בין מתחיל – יש צורך במילון עברי-רוסי תנ"כי. כצעד הראשון הוכנו בידי אותיות ה', ו' ו'ז' מהמילון העתידי הזה.

המילון הזה צריך להיות, עד כמה שניתן, מדעי, שימושי ומוכן. מדעי – מפני שמשמעותות המילים שבו מובאות בהסתמכות על מילוני BDB, KBL (ראו להלן ברשימת המקורות) ואוצר לשון המקרא, ותוך התייחסות למחקרים החדשים בתחום; שימושי – מפני שהמילים מובאות בו בסדר אלף-בית (פעלים: לפי אלף-בית השורשים), מילים ארמיות בצד עבריות

וגם מובאות צורות קשות להבנה עם הפניות למקום הימצאותן של הלקסמות המתאימות; מובן – מפני שאף על-פי שמשמעויות המילים מוסברות בפרוטרוט ומובאות הרבה דוגמאות שימוש, המילון לא הועמס יתר על המידה בידע מדעי.

בעבודה הזאת נעשה ניסיון לשלב את הגישה התרגומית וההסברית: במידת האפשר, המילון נותן תרגום מדויק, ואם לאו – הסבר ודוגמאות שימוש עם התרגום המתאים להקשר. המילון מנסה להימנע מתרגום שתי מילים עבריות או ארמיות במילה רוסית אחת, עד כמה שזה ניתן ועד כמה שזה לא פוגע בדיוק התרגום ובטוהר הלשון. במילון מובאות דוגמאות השימוש של כל המילים היחידאיות. שמות פרטיים נמצאים בין ערכי המילון, עם הסבר קצר של קורות נושאים (על דרך המילונים המדעיים, למשל KBL).

לשם דוגמה אפשר להביא כמה ערכים של המילון העתידי הזה, מתורגמים לרוסית:

זור I (ראה גם זָר) קל **לסור**: לא זָרו מתאַנְתֶּם [תרגום] (תה' עח:ל), זרו רְשָׁעִים מְרָחֵם [תרגום] (תה' נח:ד)

נפעל **לסור**: נָזְרוּ מְעָלִי [תרגום] (יח' יד:ה), נָזְרוּ אַחֲרָי [תרגום] (יש' א:ד) #

הופעל **להיות זר**: מוֹזֵר הָיִיתִי לְאַחֵי [תרגום] (תה' סט:ט) #

זור II קל-1. **לסחוט**: נִזְרָה אֶת הַגֶּזֶה וַיִּמָּץ טַל [תרגום] (שופ' ו:לח), קל-2. **לדרוס**: וַתִּשְׁכַּח כִּי רָגַל תְּזוּרָה [תרגום] (איוב לט:טו) #

סביל של קל **להיות סחוט**: לא זָרו וְלֹא תִבְשׁוּ [תרגום] (יש' א:ו)

זור III קל **להרחיק** רוחי זָרָה לְאַשְׁתִּי [תרגום] (איוב יט:יז) (אולי מִזָּר) #

זְבִדְיָה שם פרטי זכר # 1- **איש משבט בנימין** (דה"א ח:טו, יז); 2- **אחד מגיבורי דוד** (דה"א יב:ז); 3- **אחד משרי דוד, בן עשהאל** (דה"א כז:ז); 4- **אחד מהעולים בימי עזרא** (עז' ח"ח); 5- **כהן בימי עזרא שנשא אשה נוכרייה** (עז' י:כ). – שם תאופורי משורש 'זבד' (ע"ע).

לשם איזון, יש לציין שיש מקרים שבהם לעולים מרוסיה ידע קודם העשוי לסייע להם גם בהבנת לשון המקרא. בראש ובראשונה מדובר בשפע של ביטויים ופתגמים מקראיים, כ־140, שמקורם בתרגומים הסלביים של התנ"ך וקיימים בשפה הרוסית כבר כמה מאות שנים. הם מוכרים לכולם, ואפשר להישען עליהם בלימוד המילים והכללים החדשים. נביא תחילה לקט של ביטויים: אבן פינה (ישעיהו כח, 16), בא באש ובמים (תהלים סו, 12), בזעת אפך (בראשית ג, 19), בכל לבבך ובכל נפשך (דברים ו, 5), לכל זמן (קהלת ג, 1), נזיד עדשים (בראשית כה, 34), נעשה לנו שם (בראשית יא, 4), נפל לבו (שמואל א ז, 32), עלה תאנה (בראשית ג, 7), פה אחד (דברי הימים ב יח, 12), פנים אל פנים (שמות לג, 11), קָדַשׁ הַקְּדָשִׁים (שמות כו, 33), קול קורא במדבר (ישעיהו מ, 3), ראה אור (תהלים מט, 20). והינה פתגמים שלמים המצויים בדיבור הרוסי בזכות התנ"ך: אין חדש תחת השמש (קהלת א, 9), את אשר יאהב ה' – יוכיח (משלי ג, 12), ה' נתן, ה' לקח (איוב א, 21), טוב שכן קרוב מאח רחוק (משלי כז, 10), כורה שחת – בה יפול (משלי כו, 27), לא על הלחם לבדו יחיה האדם (דברים ח, 3), עין תחת עין, שן תחת שן (שמות כא, 24), רוח יזרעו וסופתה יקצרו (הושע ח, 7).

**יִתְרוֹנֹת' שִׁישׁ
לְדוֹבְרֵי רוֹסִית
בְּלִימוֹד הַמִּקְרָא**

אפשר להשתמש גם במילים ולהזכיר דמויות מתוך הסיפורים המקראיים הידועים אפילו לתושב חבר המדינות הרחוק ביותר ממסורת ישראל. אפשר לסדר אותם בשורות אסוציאטיוויות, זה יקל על זכירתם: עץ הדעת – נחש – עלה תאנה, תיבת נח – יונה – עורב – קשת, סדום ועמורה – מעשה סדום – נציב מלח.

יש, עם זאת, להיזהר משימוש מופרז בדוגמאות מקראיות. כמה מהסיפורים המקראיים ידועים לדובר רוסית רק בתרגומם לרוסית העתיקה, מילים מסוימות אינן קיימות עוד ברוסית המדוברת, והכרת הסיפור המקראי לא תעזור לתלמיד לזכור את המילים העבריות. הינה כמה ביטויים שיש להיזהר בתרגומם לרוסית מודרנית, שכן הם קיימים ברוסית (סלבית) עתיקה ותרגומם לרוסית של היום הוא חסר משמעות: בחיבוק ידים (משלי ו, 10), בן סורר (דברים כא, 18), וכתתו חרבותם לאתים (ישעיהו ב, 4), יציאת מצרים (בצורה הזאת רק בספרות חז"ל), סנה בוער (שמות ג, 2), עגל הזהב (שמות לב, 23–24), עמוד האש (שמות יג, 22), עמק הבכא (תהלים פד, 7), עץ הדעת (בראשית ב, 9), שמר כאישון בתעין (תהלים יז, 8).

ולסיום: הביטוי 'מכות מצרים' אף הוא אינו מתאים להוראה בקרב תלמידי האולפן, וזאת משתי סיבות. ראשית – הוא מתורגם לרוסית בעזרת מילים מיושנות שאינן עוד בשימוש היומיומי של דוברי הרוסית, שנית – הוא לא קיים בתנ"ך! המעיין בתחילת ספר שמות ובהזכרות אחרות של יציאת מצרים בתנ"ך יראה, שמעשי ה' במצרים נקראים 'יד חזקה' (שמות ג, 19), 'זרוע נטויה' (ו, 6), 'נפלאות' (ג, 20), 'שפטים' (ו, 6), 'אותות ומופתים' (ז, 3), 'מגפות' (ט, 14), 'נגע' (יא, 1). רק פעם אחת, בעקיפין, מוזכרות המכות בהקשר של יציאת מצרים: 'השיב בך את כל מדון מצרים אשר יגרת מפניהם ודבקו בך, גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב בספר התורה הזאת יעלם ה' עליך עד השמדך' (דברים כח, 60–61).

הלוואי שלימוד לשון המקרא לא יהיה לתלמידינו בבחינת מכות, אלא יהיה 'נחמד העץ להשכיל' (בראשית ג, 6).

ביטויים ודוגמאות שיש להיזהר בתרגומם

אוצר לשון המקרא (תשי"ז–תשכ"ח). ירושלים: קריית ספר.

שטיינברג, י' (תשכ"ז [תרג"ו]). מלון התנ"ך (משפט האורים). תל אביב:

Brown, F., Driver, S. R. & Briggs, C. A. (1966 [1902]). *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*. Oxford.

Koehler, L. & Baumgartner, V. (1995-2000). *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament* (vol. 5). Leiden: Brill.

מקורות